

MAXIMALISM ȘI MINIMALISM ÎN REVOLUȚIILE RUSE DIN 1917. SEMNIFICAȚII ISTORICE

ALEXANDRU MAMINA
(Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”)

Conceptul obiectivelor politice maxime și minime a fost lansat în gândirea și practica socialiștilor europeni, în particular printre marxiști, către sfârșitul secolului al XIX-lea, cu deosebire în țările mai puțin avansate pe calea dezvoltării capitalismului industrial și a liberalizării. Pentru a folosi terminologia specifică marxiștilor, erau țările care nu-și încheiaseră încă revoluția burghezo-democratică, țări cu o economie preponderent agricolă și cu regimuri politice oligarhice, bazate pe rolul preponderent al puterii executive, sau absolutiste, așa cum se întâmpla în Rusia, unde puterea țarului a fost limitată oarecum abia după constituirea Dumei (parlamentului) în 1905. Era vorba așadar despre societăți care, în conformitate cu modelul determinist marxist, nu înregistraseră acumulările obiective și subiective, adică o anumită structură de clasă, conștiința politică de natură să le facă apte pentru revoluția socialistă. Potrivit aceluiași model determinist, cunoașterea teoretică și voința de acțiune a socialiștilor nu puteau surmonta inferioritatea numerică a proletariatului față de masa populației rurale, suspectată, după lovitura de stat a lui Ludovic Bonaparte și Comuna din Paris, de simpatii conservatoare sau măcar de inerție politică¹. În plus, aspirația economică definitorie a țăranului, aceea de a fi proprietar, risca în viziunea unor autori să conducă, dacă era încurajată, la o formă de organizare socială premodernă de factură mic-burgheză, în dezacord cu ideea progresului industrial și administrarea colectivă a producției. Pentru Vladimir Ilici Lenin, de pildă, esența politicii mic-burgheze susținută de narodnici era tocmai dorința de a întoarce Rusia la faza anterioară capitalismului industrial².

Decalajul material și instituțional în comparație cu Occidentul, sau mai exact inactualitatea revoluției proletare, i-a făcut pe liderii socialiști să gândească transformarea în mod treptat, de la minimal la maximal: să termine mai întâi revoluția burghezo-democratică, adică să militeze pentru votul universal și

¹ Karl Marx însuși arăta, în Prefața la prima ediție a *Capitalului*, că nici o societate nu putea sări peste fazele naturale ale dezvoltării sale, nici să le desființeze prin decrete. Karl Marx, Friedrich Engels, *Opere*, vol. 23, București, Editura Politică, 1966, p. 16. Răspunsul adresat de el într-o scrisoare Verei Zasulici cu privire la eventualitatea trecerii Rusiei direct la socialism, valorificând existența obștilor sătești, a rămas la nivel de ipoteză, fără o continuare care să-l fundamenteze analitic.

² Vladimir Ilici Lenin, *Ce sunt „prietenii poporului” și cum luptă ei împotriva social-democraților?*, în V.I. Lenin, *Opere complete*, vol. 1, București, Editura Politică, 1960, p. 288–289.

drepturile individuale fără determinări de clasă, într-o manieră universalistă apropiată de liberalism, pentru a realiza astfel condițiile eficiente ale mobilizării proletariatului și instituirii ulterioare a socialismului. (Mai mulți social-democrați, cum a fost Constantin Dobrogeanu Gherea, au acreditat chiar posibilitatea realizării revoluției pe cale parlamentară, utilizând eminamente instrumentul votului universal)³. Situația din Rusia impunea probabil mai mult decât în altă parte acest gradualism, întrucât acolo absolutismul interzicea orice formă de exprimare legală a mișcării muncitorești, ca de altfel și a celorlalte orientări politice și intelectuale contestate, indiferent dacă erau revoluționare sau reformatoare. În circumstanțele date majoritatea socialiștilor și-au însușit revendicările general-democratice, inclusiv ca o condiție pentru stabilirea unor alianțe sociale și între partide, fără să se plaseze totuși principial pe terenul parlamentarismului liberal preconizat de „revizionismul” bersteinist. Cum scria Gheorghe Valentinovici Plehanov în *Socialismul și lupta politică*: „Atâta timp cât clasa muncitoare nu a ajuns la maturitatea necesară pentru rezolvarea marelui său sarcini istorice, datorită partizanilor ei este să accelereze procesul dezvoltării ei, să înlăture obstacolele care împiedică creșterea forței și conștiinței ei, și nu să nască experiențe și viviseccii sociale al căror rezultat este întotdeauna mai mult decât îndoielnic. Așa înțelegem noi problema cuceririi puterii în revoluția socialistă. Aplicând acest punct de vedere la realitatea rusă, trebuie să mărturisim că nu credem de loc că ar fi posibil în curând un guvern socialist în Rusia”⁴. Deși acceptase la rândul său rolul tranzitoriu pozitiv al democrației, motivat pesemne de posibilitățile tactice deschise de revoluția din 1905, Vladimir Ilici Lenin s-a declarat totuși împotriva „iluziilor constituționale” sub care se ascundea trădarea mișcării de către burghezie, susținând în schimb imperativul revoluționar al dictaturii (*Două tactici ale social-democrației în revoluția democratică*)⁵.

Gheorghe Valentinovici Plehanov a publicat *Socialismul și lupta politică* în 1883. În 1917, însă, revoluția era un fapt și instaurarea unui guvern socialist în Rusia devenise de actualitate, împrejurare ce a reactivat exponențial opțiunile și dezbaterile în legătură cu modalitățile și direcția schimbării instituționale după disoluția aparatului de stat țarist. Sub acest aspect se confruntau patru grupări importante; de la dreapta la stânga ele erau Partidul constituțional-democrat (cadeții), de orientare liberală occidentală, social-democrații „ortodocși” (menșevicii), adepții alianței proletariatului cu țărănimea și ai republicii democratice, Partidul socialiștilor revoluționari (eserii) – promotorul pe filieră narodnică al unui socialism de inspirație țărănească, respectiv Partidul bolșevic (devenit din 1918 comunist), care dorea transformarea imediată a revoluției general-democratice într-una proletară pentru a grăbi, Rusia fiind „veriga slabă” a capitalismului internațional, declanșarea revoluției la nivel mondial sau cel puțin în Germania. Bolșevicii se

³ A se vedea, spre exemplu, articolul *Să ne pregătim pentru revoluție*, din 1891, în Constantin Dobrogeanu Gherea, *Opere complete*, vol. 2, București, Editura Politică, 1976, p. 384.

⁴ G.V. Plehanov, *Opere filosofice alese*, vol. I, București, Editura Politică, 1958, p. 82.

⁵ V.I. Lenin, *op. cit.*, vol. 11, 1962, p. 120.

individualizau prin faptul că înțelegeau lupta de clasă fundamental ca război civil. „Revoluția – scria Vladimir Ilici Lenin în 1917 – este o luptă de clasă și un război civil ascuțit, crâncen, înverșunat. Istoria nu cunoaște o mai mare revoluție care să fi avut loc fără război civil” (*Vor putea păstra bolșevicii puterea de stat?*)⁶. Nici celelalte grupări nu respinseseră aplicarea violenței împotriva represiunii exercitate de țarism, dar erau de acord ca după înlăturarea acestuia viitorul politic al țării să se decidă în cadrul deliberativ al Adunării Constituante aleasă prin vot universal – singura expresie legitimă a voințelor libere însumate, cum o considera menșevicul Iulius Martov⁷. Bolșevicii înțelegeau însă emanciparea clasei muncitoare și revoluția mondială mai presus de reprezentarea politică a majorității empirice, așa încât nu întrevădeau în Adunarea Constituantă altceva decât o manifestare de fetișism parlamentarist al democrației formale⁸.

Constituțional-democrații, menșevicii, socialiștii revoluționari se concentrau așadar pe obiective imediate la scară națională, precum convocarea Adunării Constituante, restabilirea ordinii și realizarea statului de drept prin deliberări parlamentare, la care cadeții adăugau continuarea războiului împotriva Puterilor Centrale, ministrul de externe Pavel Miliukov sperând probabil să obțină în acest fel sprijinul Occidentului pentru noua putere din Rusia. Își propuneau, cu alte cuvinte, încheierea revoluției burghezo-democratice începută în 1905, plan ce corespundea programului minimal formulat de marxiști până atunci. Prin comparație, radicalismul bolșevicilor, care se opuneau oricărui compromis cu burghezia (liberalii) și susțineau trecerea prin forță direct la revoluția socialistă, mai mult încă – extinderea ei la scară internațională, îi plasa pe aceștia în postură de maximaliști. Maximalismul decurgea nu numai din natura obiectivelor, dar și din aparenta inadecvare dintre anvergura acestora și capacitatea bolșevicilor de a le pune în practică. La primul Congres al Sovietelor din Întreaga Rusie, desfășurat la Petrograd în iunie 1917, bolșevicii au numărat numai 105 delegați, pe lângă 285 de socialiști revoluționari, 245 de menșevici și alți câțiva reprezentanți ai altor grupări socialiste mai mici⁹. Inferioritatea s-a menținut și cu ocazia alegerilor pentru Adunarea Constituantă, din totalul celor 707 de mandate bolșevicii câștigând 170, socialiștii revoluționari 370, socialiștii revoluționari de stânga 40, menșevicii 34, aproape 100 aparținând unor partide mai mici sau unor independenți¹⁰. Partidul condus de Vladimir Ilici Lenin nu era nicidecum un grupuscul fără inserție socială, cum încearcă să acrediteze anumiți comentatori anticomuniști, dar popularitatea sa nu depășea în general marile orașe. Chiar și împreună cu socialiștii revoluționari de stânga, bolșevicii nu alcătuiau decât o minoritate parlamentară, împrejurare ce i-ar fi obligat să treacă în

⁶ *Ibidem*, vol. 34, 1965, p. 336.

⁷ J. Martow, *Geschichte der russischen Sozialdemokratie*. Th. Dan, *Die Sozialdemokratie Rußlands nach dem Jahr 1908*, Berlin, J.H.W. Dietz Nachfolger, 1926, p. 78.

⁸ L. Trotzki, *Die Grundfragen der Revolution*, Hamburg, Verlag der Kommunistischen Internationale, 1923, p. 19.

⁹ Nicholas V. Riassanovsky, *O istorie a Rusiei*, Iași, Institutul European, 2001, p. 472.

¹⁰ *Ibidem*, p. 492.

opoziție. Ca să rămână totuși la putere, la 6 ianuarie 1918 au dizolvat Adunarea Constituantă, după numai o zi de activitate, restrângându-și astfel și mai mult marja de manevră pe plan intern. În plus au provocat reacții de neîncredere printre potențialii lor aliați din străinătate, adică printre socialiștii occidentali de stânga, ostili însă metodelor dictatoriale¹¹.

Cu toate acestea, dacă ne referim nu la natura obiectivelor ci la posibilitatea efectivă a realizării lor, se observă că lucrurile stăteau în bună măsură invers, bolșevicii fiind minimaliști iar adversarii lor maximaliști. Este ceea ce remarcă Nikolai Berdiaev într-un eseu intitulat *Reflecții asupra revoluției ruse*: „În revoluția rusă utopici erau constituționaliștii democrați. Bolșevicii au fost realiști. Visurile pe care le nutreau nu erau deloc utopice și lipsite de sensul comun de a transforma Rusia într-o țară de drept democratică, asigurând că s-ar putea constrânge poporul rus – prin forța discursurilor umanitare – să recunoască drepturile și libertățile omului și cetățeanului și că ar fi posibil să deștrădăcinezi instinctele de violență la guvernanți ca și la guvernați prin măsuri liberale. Ar fi fost o revoluție de necrezut, negarea tuturor instinctelor istorice și a tradiției poporului rus – mai radical încă decât bolșevicii, care și-au apropiat metodele tradiționale de guvernare și au exploatat unele instincte seculare ale poporului. Bolșevicii nu erau deloc «maximaliști», erau «minimaliști» care lucrau în sensul celei mai mici rezistențe, în complet acord cu aspirațiile instinctive ale soldaților extenuați de un război pe deasupra forțelor lor și dorind arzător pacea: a țăranilor invidioși pe pământurile seniorilor, a muncitorilor excitați și răzbunători. Maximaliștii au fost aceia care voiau cu orice preț continuarea războiului și nu aceia care decisese să isprăvească cu acesta, atunci când războiul se descompunea în interior. Cei ce favorizează elementele iraționale ale revoluției lucrează oarecum mai înțelept și, într-un fel, mai realist decât aceia care caută să realizeze în acest element irațional un plan teoretic de politică rațională”¹².

Dincolo de nota existențialist-creștină și de semnificația providențialistă atribuită revoluției, ambele susceptibile să trezească mefiența criticii pozitive, interpretarea lui Nikolai Berdiaev are meritul de a înscrie evenimentele în mentalitatea și cultura politică a Rusiei de atunci, clarificându-le din punctul de vedere al motivațiilor și resorturilor moral-atitudinale, subiacente evoluțiilor politice și militare. Din acest punct de vedere, acțiunea bolșevicilor se afla în acord cu datele caracteristice ale societății, iar succesul lor apare dacă nu inevitabil, fiindcă în perioadele de criză ori de anomie întâmplarea și factorii subiectivi joacă un rol pregnant, cel puțin mai previzibil în raport cu tentativele celorlalte orientări.

Elementul determinant pentru conjunctura anului 1917 și perioada imediat următoare a fost afirmarea categoriilor populare în spațiul public. Deși fuseseră

¹¹ Rosa Luxemburg, fondatoare mai apoi a Partidului Comunist din Germania, le reproșă că doresc să instaureze socialismul prin ucaz, din biroul „unei duzini de intelectuali”, fără participarea masei poporului. Rosa Luxemburg, *La Révolution russe. Examen critique*, Paris Librairie Populaire, 1922, p. 38–39.

¹² Nicolae Berdiaev, *Un nou ev mediu*, Craiova, Editura Omniscope, 1995, p. 88.

îndepărtate sub țarism de la actul decizional și nu aveau experiența guvernării, masele erau intens politizate, în special muncitorii și soldații. Ofițerii, care trăiseră până atunci ca o castă izolată de preocupările civililor, se dovedeau adeseori incompetenți cu privire la chestiuni de interes general pe care subordonații lor le tratau cu ușurință – împrejurare sesizată și deplânsă inclusiv de generalul contrarevoluționar Anton Ivanovici Denikin¹³. Întrucât erau politizate, categoriile populare, cu deosebire la orașe, se angajau activ în lupta pentru putere; din cauza lipsei de experiență însă, abia ieșite de sub presiunea vechiului regim, nu aveau nici respectul pentru formele juridice, nici capacitatea de negociere pe care le-ar fi presupus o politică de factură normativist-democratică, centrată pe gestiunea pozitivă și legală a problemelor curente. Sentimentul plinar al eliberării după succesul revoluției din februarie, speranța aferentă într-o viață mai bună și dorința de dreptate socială, toate radicalizate pe fondul confruntării cu rezistența claselor superioare, au condus în schimb la investirea politicii cu virtuți soteriologice, corespunzătoare mentalității apocaliptice a rușilor despre care amintea Nikolai Berdiaev. Potrivit acesteia, rușii tindeau să se raporteze la lume nu atât în funcție de preocupările materiale imediate și de oportunitățile conjuncturale, cât din perspectiva spirituală a destinului final cu vocație colectivă. Le era străin pragmatismul calculat al occidentalilor trecuți prin școala carteziană, inspirându-se atitudinal mai degrabă din pasiunea sacrificiului creștin pentru semenii, recognoscibilă inclusiv în vocabularul inteligenței¹⁴. De altminteri, chiar imaginea revoluționarului de profesie ce renunța la sine pentru a se dedica celorlalți, după modelul personajului Rahmetov conceput de Nikolai Cernășevski, nu reprezenta altceva decât transpunerea laică a tipului ascetic creștin. În aceste circumstanțe politica a fost percepută în termenii unei eschatologii seculare, mai puțin ca administrare a intereselor și mai mult ca efort de reconversie a înseși principiilor existenței umane. Din punctul de vedere al orientării psihologice, s-ar putea spune că masele fără experiența guvernării și a statului de drept erau animate fundamental de credințe, nu de convingeri sau considerații doctrinare elaborate, ceea ce comportamental se traducea prin așteptări maxime și o combativitate intolerantă, în contrapondere cu intoleranța alb-gardiștilor din care s-a alimentat războiul civil. Acestui profil mental nu i se potriveau concesiile rezonabile și moderația parlamentarismului, în schimb a rezonat cu intransigența partinică și cu mesianismul materialist al bolșevicilor, în a căror viziune cu nuanțe cvasireligioase *Manifestul partidului comunist* își depășea simptomatic statutul epistemic de îndrumar teoretic, devenind pur și simplu „evanghelia revoluției”¹⁵.

¹³ Marc Ferro, *Le soldat russe en 1917: indiscipline, patriotisme, pacifisme et révolution*, în „Annales. Économies. Sociétés. Civilisations”, Janvier-Février 1971 p. 18–19.

¹⁴ Nikolai Mihailovski, de pildă, echivala însemnările sale personale cu o martirologie, biroul fiind altarul pe care își oficia riturile sfinte. James H. Billington, *The Intelligentsia and the Religion of Humanity*, în „The American Historical Review”, Volume LXV, Number 4, 1960, p. 817.

¹⁵ N. Bucharin, *Programul comuniștilor (bolșevicilor)*, Moscova, publicată de grupul românesc al partidului comunist, 1919, p. 67.

Acordul dintre acțiunile bolșevicilor și datele societății se observă în primul rând la nivelul tacticii, prin care aceștia și-au asigurat sprijinul armat hotărâtor al soldaților și marinarilor. Constituțional-democrații se poziționau contra curentului, pledând pentru continuarea războiului în numele unor obligații internaționale nerelevante pentru majoritatea celor din tranșee. Aleksandr Kerenski, liderul socialiștilor revoluționari, devenit premier din iulie 1917, transmitea la rândul lui semnale contradictorii, în sensul că pe de o parte le permitea soldaților să nu-și mai salute superiorii și să voteze reluarea ofensivei, iar pe de altă parte mergea pe front pentru a stimula combativitatea unităților. Sloganurile leniniste cu privire la încheierea păcii și împărțirea pământului, în schimb, au venit exact în întâmpinarea așteptărilor soldaților, majoritatea proveniți din mediul rural. Ca să câștige simpatia soldaților Vladimir Ilici Lenin a lansat și lozincă „Toată puterea sovietelor”, întrucât, așa cum reieșea din telegramele și scrisorile trimise de pe front după februarie 1917, aceștia ignorau guvernul provizoriu și nu recunoșteau decât Sovietul din Petrograd drept instanță revoluționară¹⁶. Comportamentul ostil al guvernului și ofițerilor față de activiștii politici din armată, calificați indistinct drept „bolșevici”, nu a făcut decât să amplifice popularitatea partidei leniniste peste ceea ce dobânda ea prin acțiunile proprii. Numărul grupărilor bolșevice pe frontul de sud-vest a crescut astfel de la 44 în iulie 1917, la 108 în septembrie și 135 în noiembrie, iar pe frontul românesc au ajuns, în cadrul aceluiași interval, de la 30 la 65 și apoi la 145; a fost vorba prin urmare despre 74 de grupări în iulie 1917, 173 în septembrie și 280 în noiembrie¹⁷.

În măsura în care au știut să cultive așteptările concrete ale soldaților și marinarilor, în opoziție cu formalismul juridic al cadeților și cu inconsecvența practică a eserilor, bolșevicii și-au asigurat superioritatea militară în capitală și la Moscova, îndeosebi după tentativa de puci a generalului Lavr Kornilov din august–septembrie 1917, când muncitorii de la Petrograd au primit arme. Au ajuns, prin urmare, ca să folosim terminologia carlschmittiană, în postura de a putea decide introducerea stării de excepție, ceea ce s-ar traduce prin suspendarea dreptului de către factorul politic. Fără sprijinul armat capabil să impună autoritatea instituțiilor statului, așadar fără conținutul material al puterii, nici guvernul provizoriu, nici Adunarea Constituantă nu au fost în stare să-și exercite efectiv autoritatea, deși aceasta din urmă dispunea de legitimitatea formală conferită prin votul popular.

Corespondența dintre politica bolșevicilor și realitatea rusească nu s-a rezumat la aspectele tactice, la abilitatea de a obține rezultate optime cu resursele disponibile într-o conjunctură particulară. S-a regăsit de asemenea la nivel strategic, în planul lor de reorganizare și conducere autoritară a societății potrivit principiului excluderii structurale a dușmanilor de clasă, exprimat de către Vladimir Ilici Lenin încă din așa-numitele *Scrisori din depărtare*, în care preconiza înființarea de soviete ale muncitorilor salariați și ale țăranilor cultivatori

¹⁶ Marc Ferro, *op. cit.*, p. 15–16.

¹⁷ *Ibidem*, p. 31, 33.

neimplicați în activitățile comerciale, separat de sovietele țăranilor înstăriți¹⁸. O formulare și mai elocventă, în virtutea încărcăturii sale emoționale, a avut Nikolai Buharin în perioada lui stângistă: „În țările rămase înapoi (o astfel de țară este și Rusia) mai sunt încă o mulțime de gospodari – proprietari mărunți și de mijloc, țărani bogați, sănătoși și sugători de sânge ai poporului. Toți aceștia sunt contra sărăcimii de la sate și mai mult contra muncitorilor de la orașe. Ei merg alături cu marele capital și cu moșierii. Oricine înțelege că muncitorii și sărăcimea de la sate au datoria să-și țină pe stăpânii lor de ieri în frâu, dacă vor încerca să pășească împotriva revoluției. [...] Muncitorii și sărăcimea de la sate trebuie să-l silească pe dumnealui (pe țăranul bogat – n.n.) să asculte de voința poporului, cum îi silesc pe marii capitaliști, foștii moșieri, foștii generali și ofițeri”¹⁹.

Un asemenea radicalism opozitiv se înscria „organic” în tradiția societății ruse, care se caracteriza tocmai prin disparitățile de clasă și inexistența unei categorii mijlocii de natură să limiteze decalajele și să amortizeze în acest fel contradicțiile violente. După criza din 1905 premierul Piotr Stolâpin a promovat constituirea unei asemenea categorii la sate, însă fără să reușească să stopeze revoltele endemice. Bolșevicii nu au căutat decât să inverseze raportul dominați – dominanți în favoarea elementelor sărace, într-un sistem de statusuri și roluri ce rămânea mai departe conflictual. Ei practic flatau și încurajau dorința de revanșă din mediile populare, organizată și orientată în direcția războiului civil. Din această perspectivă, proiectul revoluționar întemeiat pe exacerbarea luptei claselor era mai compatibil cu situația de fapt din societatea rusă, deci mai ușor de acceptat și de realizat comparativ cu planul menșevicilor și al eserilor, care susțineau restrângerea inegalităților și antagonismului printr-o serie de concesiuni ale burgheziei liberale față de muncitori. Un plan inspirat mai mult de exemplul reformismului occidental și mai puțin de conjunctura internă, ce s-a dovedit nerealist în condițiile refuzului cadeților de a face concesiile respective²⁰. Sciziunea socială și mentală dintre elite, respectiv muncitori și țărani, era consemnată cu acuitate în relatarea unui ofițer din regimentul Pavlovski. „Între noi și ei – arăta acesta – există o prăpastie de netrecut. Nu contează cât de bine se înțeleg cu unii ofițeri, în ochii lor toți suntem boieri. Când noi vorbim de popor, vrem să spunem națiune; când ei vorbesc despre același lucru, îl înțeleg ca însemnând doar clasele democratice de jos. În viziunea lor, ceea ce s-a întâmplat nu e o revoluție politică, ci una socială, pe care, după părerea lor, ei au câștigat-o iar noi am pierdut-o... Nu putem găsi nici un limbaj comun: aceasta e moștenirea blestemată a vechiului regim”²¹.

O corespondență analoagă se observă și în ceea ce privește modelul politic susținut de bolșevici: dictatura partidului, propriu-zis a minorității conștiente, mai

¹⁸ Textul, redactat în 1917 pentru uzul grupării bolșevice, a fost publicat șapte ani mai târziu. V.I. Lenin, *op. cit.*, vol. 31, 1964, p. 39–40.

¹⁹ N. Buharin, *op. cit.*, p. 16.

²⁰ Ronald Grigor Suny, *Toward a Social History of the October Revolution*, în „The American Historical Review”, Volume 88, Number 1, February 1983, p. 48–49.

²¹ Apud Geoffrey Hosking, *Rusia, popor și imperiu, 1552–1917*, Iași, Polirom, 2001, p. 322.

aplicabil în comparație cu parlamentarismul ori democratismul pe care le promovau celelalte formațiuni. Experiența democratică sau măcar deliberativă a Rusiei se reducea în fond la dezbaterile din cadrul Adunărilor locale (zemstvele) și la formulele de conducere participativă ale sovietelor, generate spontan cu ocazia revoluției din 1905. Apariția Dumei nu a schimbat semnificativ relațiile de putere din cadrul statului, regimul continuând să fie unul esențialmente absolutist. În context, acțiunile represive ale autorităților la adresa tuturor formelor de opoziție, inclusiv a celor moderate, au avut două consecințe. Pe de o parte au împiedicat coagularea unei societăți civile autentice, adică a unei rețele de afilieri și interese negociate, susceptibilă să disemineze în conștiința colectivă spiritul critic și pluralismul opțiunilor. Pe de altă parte au obligat grupările contestatatoare să recurgă la metodele de luptă conspirative, care presupuneau organizarea după principii militare, disciplina internă și recurgerea la atentate mai degrabă decât la mobilizarea de masă.

A fost tradiția inaugurată de organizația *Narodnaia Volia* (Libertatea Poporului) și teoretizată de Piotr Tkaciiov, conform căruia nu poporul făcea revoluția, ci o elită profesionistă coordonată în mod riguros²². Vladimir Ilici Lenin a reluat de mai multe ori ideea în lucrarea *Ce-i de făcut? Probleme acute ale mișcării noastre* (1902), apoi în *Războiul de partizani* (1906), în care se pronunța pentru un „partid beligerant” comandat practic de comitetul director al revoluționarilor de profesie²³. Este adevărat că socialiștii revoluționari susțineau instaurarea unei republici reprezentative după înlăturarea țarismului, nu este însă mai puțin adevărat că între acest obiectiv și cultura politică subversivă și cu accente autoritare pe care o promovaseră de-a lungul timpului survenea o incompatibilitate cel puțin relativă. Programul bolșevicilor, în schimb, se insera substanțial în climatul și practicile preponderent nedemocratice din societatea rusă. Convinși de inapetența maselor pentru regimul constituțional-democratic, ei au afirmat funcția regeneratoare a dictaturii Partidului comunist, prorogând pentru un viitor nedefinit implicarea poporului la conducere²⁴. Compatibilitatea nu se referea aici la câștigarea simpatiei majorității, ci la faptul că dictatura, fie și resimțită constrângător, era percepută de oameni ca un sistem firesc dacă nu chiar necesar, mai familiar decât parlamentarismul vest-european. În Rusia racordarea la structurile birocratice ale statului, mai târziu ale partidului-stat, a rămas modalitatea predilectă de ascensiune materială și simbolică, surclasând inițiativa individuală și angajamentul în alte structuri sociale sau civice. Pe termen lung regimul comunist, mai ales în ipostaza lui stalinistă, a continuat de fapt formula imperială inaugurată de către Petru I, a modernizării extensive cu mijloace autoritare.

²² Hélène Carrère d'Encausse, *Le malheur russe. Essai sur le meurtre politique*, Fayard, (1988), p. 258–259.

²³ V.I. Lenin, *op. cit.*, vol. 6, 1961, p. 118, 121, 134–135; vol. 14, 1963, p. 8.

²⁴ L. Trotsky, *Cum a triumfat bolșevismul. De la revoluția din noiembrie la pacea de la Brest-Litovsk*, București, Cercul de Editură Socialistă, 1920, p. 68.

Correspondența dintre proiectul bolșevic și cadrul socio-mental în care s-a inserat a facilitat succesul acestora, în sensul că și-au asigurat sprijinul eficient al unei părți a populației și au avut de surmontat dificultăți mai mici decât adepții regimului parlamentar sau ai republicii consensuale. Împrejurarea nu trebuie să conducă la concluzia fatalistă că succesul respectiv era cumva inevitabil. El a fost condiționat de evenimente aleatorii de felul tentativei puciste a lui Lavr Kornilov, de fluctuațiile impredictibile ale războiului civil și nu în ultimă instanță de considerente subiective precum inabilitatea lui Pavel Miliukov, nehotărârea lui Aleksandr Kerenski și lipsa de coordonare a generalilor contrarevoluționari, în opoziție cu inteligența tactică a lui Vladimir Ilici Lenin și capacitatea organizatorică a lui Lev Troțki. Totuși bolșevicii s-au acomodat mai bine la realitatea din Rusia, optimizându-și posibilitățile de reușită în raport cu resursele.

Într-o perioadă influențată încă de concepția deterministă, mai ales în rândul partidelor social-democrate, ei au consacrat rolul politic al voluntarismului, provocând pe această cale o criză teoretică și practică în mișcarea marxistă europeană. De acum dinamica istorică nu s-a mai judecat preponderent în funcție de acumulările materiale și de progresele înregistrate sub aspectul mobilizării populare, presupuse a conduce cu necesitate la transformarea ordinii sociale, ci din perspectiva relației eficiente a inițiativei revoluționare, fie și minoritară, cu o anumită „masă critică” a schimbării. Altfel spus, transformarea ordinii sociale se realiza prin conjugarea operativă a condițiilor obiective cu factorii subiectivi – singurii capabili să valorifice contextul favorabil și să facă trecerea de la potențialitatea schimbării la actul efectiv²⁵. Consecința, cu precădere în societățile mai puțin dezvoltate industrial, a fost legitimarea nu numai a voluntarismului în sine, care oricum își avea deja propria tradiție, dar a conducerii minorității conștiente, ceea ce echivala cu disjungerea ideii revoluționare comuniste de principiile democratice. Fenomenul s-a prelungit în alte coordonate până după al doilea război mondial, opunând „socialismul real” est-european eurocomunismului din Vest.

Victoria socialismului în Rusia preponderent rurală și absolutistă (deși omologarea regimului sovietic drept socialism a fost contestată chiar din epocă), nu în vreo țară occidentală industrializată și cu un proletariat bine organizat, a repus în discuție problematica practică a revoluției, transpusă de pe terenul social corespunzător conflictului dintre clase, pe acela politic al luptei pentru putere. În viziunea marxistă tradițională, revoluția depindea mai ales de conjunctura economică, din care decurgea un anumit raport de forțe între proletariat și patronat. Mai precis, cauza materială a revoluției o reprezenta criza modului de producție capitalist, pe fondul accentuării contradicției dintre caracterul tot mai socializat al

²⁵ Într-un text polemic la adresa lui Nikolai Buharin, cu titlul *Note critice la o încercare de „Manual popular de sociologie”*, Antonio Gramsci observa că anticiparea evenimentelor în politică nu intervenea ca act științific de cunoaștere – așa cum înțelegea lucrurile determinismul mecanicist inspirat de științele naturii –, ci doar ca expresie abstractă a efortului conștient de a forma o voință de acțiune colectivă. A se vedea Antonio Gramsci, *Opere alese*, București, Editura Politică, 1969, p. 104.

producției și însușirea privată a rezultatelor acesteia. O contradicție conținută în chiar logica funcțională a sistemului, care genera o majoritate proletară sau proletarizată la polul opus mării burghezii. „Transformând tot mai mult majoritatea covârșitoare a populației în proletari, modul de producție capitalist creează forța care este silită să înlăptuiască această revoluție, dacă nu vrea să piară. Împingând tot mai mult la transformarea marilor mijloace de producție sociale în proprietate de stat, modul de producție capitalist indică el însuși calea spre înlăptuirea acestei revoluții”²⁶. De aici rezulta necesitatea practică de a mobiliza muncitorii în sindicate și partide, precum și aceea de a câștiga sprijinul țăranimii și al micii burghezii, în sensul organizării majorității sociale anticapitaliste într-o majoritate politică²⁷. Experiența bolșevică din 1917, desfășurată în coordonate sociale teoretic nefavorabile, a relevat însă importanța determinantă a unui factor politic independent de economie, și anume criza aparatului de stat. Cu alte cuvinte, revoluția nu era legată neapărat de avansul modului de producție capitalist și de ponderea diferitelor clase și categorii în spațiul public, putând să aibă loc oriunde și oricând statul își pierdea capacitatea de reacție administrativă, militară și judecătorească. Succesul ei depindea așadar nu atât de mobilizarea prealabilă, cât de hotărârea partidului socialist sau comunist de a prelua puterea atunci când disoluția statului burghez îi oferea ocazia, chiar fără să mai aștepte să reunească în jurul său o majoritate „formală”²⁸.

În această împrejurare, partidul de avangardă a început să fie conceput mai puțin ca expresie reprezentativă și mai mult ca voință conducătoare a clasei muncitoare – purtătorul activ al conștiinței de clasă și al eticii proletariatului în luptă, după cum îl identifica la un moment dat Georg Lukács²⁹. Democratismului deliberativ din vremea Internaționalei a II-a i s-a substituit astfel un militantism autoritar, identificabil atât în raportarea partidelor comuniste la societate, cât și în relația internă a conducerii lor cu membrii. Fenomenul, caracteristic îndeosebi Europei de Est, a putut fi remarcat încă din 1921, când în Partidul Comunist din Uniunea Sovietică au fost interzise facțiunile³⁰. Totodată, experiența bolșevică a fost de natură să alimenteze tentativele revoluționare din țările mai puțin

²⁶ Friedrich Engels, *Dezvoltarea socialismului de la utopie la știință*, în Karl Marx, Friedrich Engels, *op. cit.*, vol. 19, 1964, p. 230.

²⁷ Obiectivul fusese formulat de la jumătatea secolului al XIX-lea de către Karl Marx, în *Luptele de clasă în Franța. 1848–1850*. *Ibidem*, vol. 7, 1960, p. 21. A se vedea și Karl Kautsky, *Reformă socială sau revoluție socială?*, București, Cercul de Editură Socialistă, 1920, p. 57–58, 62.

²⁸ Într-un text din 1917, intitulat *Bolșevicii trebuie să preia puterea...*, Vladimir Ilici Lenin califica invocarea unei atare majorități drept nimic altceva decât o naivitate. V.I. Lenin, *op. cit.*, vol. 34, p. 254.

²⁹ În articolul *Rosa Luxemburg, marxistă*, publicat în 1921. Georg Lukács, *Histoire et conscience de classe. Essais de dialectique marxiste*, Paris, Les Éditions de Minuit, (1960), p. 64.

³⁰ După ce interzisese celelalte grupări politice, comuniștii nu aveau cum să mai accepte pluralitatea opiniilor și discuțiile libere nici în propria formațiune. Confruntarea platformelor, publicitatea dezbatelor, existența opoziției în interiorul partidului riscuau să resuscite manifestări similare și în afara sa. A se vedea Isaac Deutscher, *Trotsky*, II, Paris, René Julliard, (1964), p. 39.

dezvoltate, unde statul fie nu era capabil să controleze suficient de bine întregul teritoriu, fie se baza prea mult pe sprijinul extern, cum s-a întâmplat în China, Vietnamul de Sud, Cuba sau Nicaragua. Aceste exemple au concurat la rândul lor, într-o măsură sau alta, la reconsiderarea interpretării marxiste originare privind revoluția socialistă, plauzibilă mai degrabă în societățile sărace de la periferia sistemului capitalist, decât în cele bogate din Occident.

Evoluția evenimentelor din Rusia și mai ales trăsăturile represive ale regimului comunist i-au făcut pe social-democrații „ortodocși”, avându-l drept exponent principal pe Karl Kautsky, să vorbească despre denaturarea marxismului. Alți autori, din zona liberală și anticomunistă, au afirmat continuitatea ideologico-politică dintre marxism și leninism, încercând să compromită pe această cale stânga în general. Este o chestiune de interes politologic și istoric, valorificată inclusiv propagandistic, la care nu ne referim însă aici. Indiferent de relația leninismului cu marxismul, constatăm corespondența eficace a proiectului susținut de bolșevici cu realitățile sociale și mentale în care s-a inserat, din această formulă de succes decurgând o serie de reinterpretații în gândirea și practica partidelor socialiste și comuniste, cu precădere în sensul voluntarismului și al inițiativei revoluționare.

MAXIMALISME ET MINIMALISME DANS LES RÉVOLUTIONS RUSSES DE 1917. SIGNIFICATIONS HISTORIQUES

Résumé

L'article présente la relation entre le projet révolutionnaire des bolcheviques et les traits sociaux et mentaux de la Russie, en comparaison avec les propos faites par les autres partis du temps. On voit ainsi comment le model social exclusif de la lutte des classes et le gouvernement autoritaire promus par les bolcheviques furent finalement plus proches de la tradition russe, marqué par les disparités sociales et par la confrontation politique violente, éloignées de presque toute l'expérience de concertation civile ou de dialogue institutionnel. En conséquence, le succès des bolcheviques n'apparaisse pas nécessairement comme inévitable, mais pourtant plus vraisemblable face aux objectifs démocratiques de leurs adversaires. C'était aussi un succès qui engendra un fort débat parmi les marxistes européens, concernant le rapport entre la mobilisation des masses et l'initiative révolutionnaire à l'occasion d'une crise de l'État, surtout dans les sociétés moins développées.

Mots-clés: les révolutions russes de 1917, bolcheviques, traditions sociales, culture politique.